

ФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ ЕКОЛОГО-БЕЗПЕЧНОГО ЗЕМЛЕКОРИСТУВАННЯ

У статті висвітлено економічні аспекти збереження родючості ґрунтів як основи екологічно безпечного землекористування. Досліджені основні тенденції та дано оцінку існуючому стану використання, відтворення та охорони земельних ресурсів в Україні, визначено напрями удосконалення організаційно-економічних механізмів управління, використання та охорони земель сільськогосподарського призначення.

Ключові слова: земля, земельні ресурси, деградація ґрунтів, гумус, вітрова ерозія, охорона земель, сталий розвиток, землекористування.

Постановка проблеми. Природний ресурс – земля, без якого неможливе матеріальне виробництво, нарівні з трудовими ресурсами, капіталом і науково-технічним прогресом вважається базовим ресурсом країни, важливим чинником економічного зростання та мірилом продовольчої безпеки будь-якої держави.

Україна має значні земельні активи, площа яких складає 60354,9 тис.га, з яких 70,9 % – землі сільськогосподарського призначення. Однак ефективність використання цих активів неухильно зменшується, підвищуються темпи деградації землі. Сумарні втрати гумусу внаслідок мінералізації (окиснювальної деструкції) та ерозії ґрунтів щороку становлять 32-33 млн тонн, що еквівалентно 320-330 млн тонн органічних добрив, а еколого-економічні збитки через ерозію перевищують 9,1 млрд гривень. Зниження родючості земель та їх меліоративна непорядкованість, величезні масштаби й інтенсивність деградації ґрунтів зумовлюють щорічно недобір 10-12 млн тонн сільськогосподарської продукції [1]. При цьому заходи щодо підвищення родючості земель мають епізодичний характер, а починаючи з 1990 року, практично не здійснюються. В умовах безконтрольного землекористування, за відсутності критеріїв розмежування власності на природні ресурси, неузгодженості та суперечливості земельного законодавства, проблема зберігання екологічного потенціалу викликає серйозне занепокоєння. На часі постала проблема збереження екологічного потенціалу сільських територій та земель сільськогосподарського призначення через використання економічних важелів. Для сталого економічного зростання і сталого розвитку потрібна розробка та впровадження специфічних економічних і правових механізмів, які мають стимулювати ощадливе, а не виснажливе землекористування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вирішенню зазначених вище проблем були присвячені праці таких відомих вчених: В.Я. Амбросова, Г.Д. Гуцуляка, А.С. Даниленка, В.Я. Месель-Веселяка, П.Т. Саблука, М.А. Хвесика та ін. Їхні дослідження, спрямовані на реформування земельних відносин, становлення приватного власника на землі, розробку нормативно-грошової та економічної оцінки землі, формування раціональних типів господарств, орендних відносин тощо, мають важливе практичне значення для аграрного сектору, разом з тим, досі залишаються невирішеними питання умов посилення внеску земельних активів в економічне зростання і сталий розвиток країни через дієві методи регулювання землекористування, спрямовані на збільшення національного багатства та добробуту за одночасного збереження довкілля.

Екологічне питання особливо гостро постало в сучасних умовах, коли власники капіталу поставили акцент на прибуток без урахування соціальної потреби в прийнятному для людини природному середовищі. Це може обернутися вкрай негативними екологічними наслідками в майбутньому, а загальний еколого-економічний збиток незіставний з короткостроковими вигодами.

Мета дослідження – розробка теоретико-методологічних засад формування системи еколого-безпечного землекористування, спрямованої на економічне зростання та сталий розвиток вітчизняної агросфери.

Методика досліджень. Для теоретичного узагальнення наукових концепцій, розробок і пропозицій, присвячених проблемам інновацій та економічного росту, нами було використано системно-аналітичний метод наукових досліджень. Для визначення основних напрямів еколого-безпечного землекористування використано проблемно-орієнтований метод дослідження.

Результати дослідження та їх обговорення. Невпинна деградація ґрунтів, зменшення гумусу та поживних речовин, їх руйнування та втрати в результаті водної та вітрової ерозії та ряд інших причин посилюють тривожні сигнали щодо руйнування земельно-ресурсного потенціалу вітчизняної агросфери. Це значною мірою пов'язано із розбалансованою, неефективною аграрною політикою, яка розглядає землю, в першу чергу, як нерухомість, незважаючи на те, що земля як природний ресурс здавна вважається загальнонаціональним надбанням, виключає будь-які природоохоронні обмеження за її використання.

Доведено, що проблеми деградації ґрунтів зумовлені недотриманням технологій обробітку культур (системи сівозмін у землеробстві), замість науково обґрунтованого чергування сільгоспкультур їх розташовують на полях, орієнтуючись на зростаючий попит і підвищення ціни, тобто нині в Україні, сільськогосподарське виробництво здійснюється практично в умовах повної відсутності державного і громадського контролю за використанням сільськогосподарських угідь, чітко встановлених екологічних обмежень і природоохоронних вимог щодо збереження ґрунтів. Існуючі державні програми розвитку сільського господарства не забезпечують стимулів у користувачів земель сільськогосподарського призначення до збереження ґрунтової родючості.

За результатами дослідження компанії Kleffmann Group, сільськогосподарські товаровиробники в 2011 році найбільше переймалися закупівельними цінами, на другому місці була загальна економічна ситуація, на третьому – погодні умови [3], тобто проблеми екологізації та безпечного землекористування «загубилися» в складних умовах виживання вітчизняної агросфери. Незважаючи на те, що в останні роки спостерігається позитивна динаміка основних показників аграрного виробництва в Україні (рис. 1), такий економічний підйом не можна назвати самодостатнім, а економічний ріст стійким та довготривалим, оскільки він значною мірою забезпечується за рахунок крупних великотоварних агропідприємств – агрохолдингів та сприятливої кон'юнктури світових сировинних ринків, а найвигідніші з погляду стратегічних завдань інвестиції в сучасні технології, інновації і науку практично не здійснюються. А це позбавляє країну шансів на шляху до якісно нового середовища проживання.

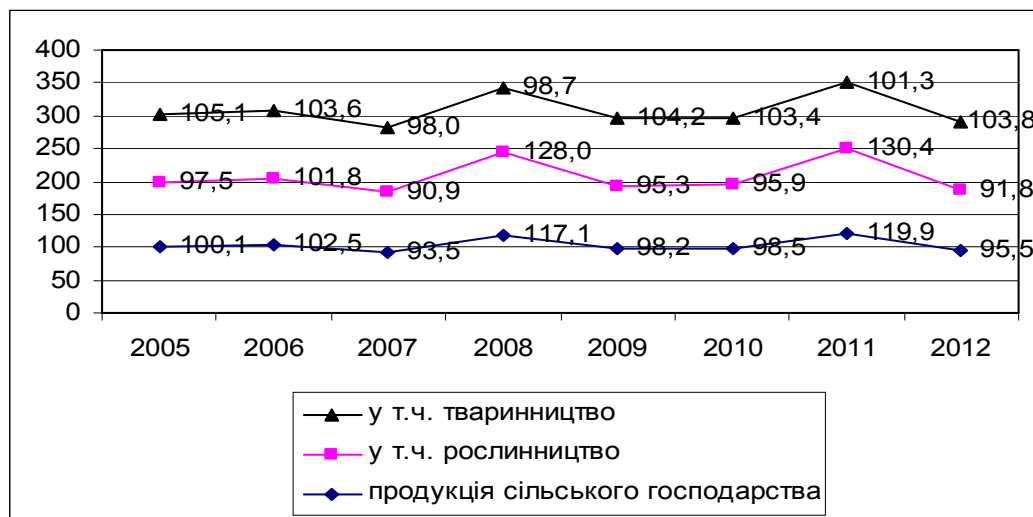

Рисунок 1. Динаміка обсягу сільськогосподарського виробництва (у відсотках до попереднього року)

Замість сталого розвитку всіх складових аграрної сфери відбувається майже одновекторна спрямованість на реалізацію інтересів капіталу, з метою одержання «ефекту масштабу», деформацію структури сільськогосподарського виробництва внаслідок скорочення тваринництва, скорочення працівників, монокультуризацію. Так, з року в рік комерційні культури займають 80-90% у структурі посівів сільгосп підприємств у АР Крим, Дніпропетровській, Донецькій, Запорізькій, Кіровоградській, Луганській, Миколаївській, Одеській та Херсонській областях. Враховуючи кон'юнктуру світового ринку і високі закупівельні ціни на технічні культури, можна передбачити, що ріпак, соя, кукурудза і соняшник будуть переважати і надалі. Захоплення цими культурами призведе до того, що не розвиватиметься тваринництво, а в ґрунті не накопичуватимуться органічні речовини. В Україні у 2010 р. нараховувалося до 50 агрохолдингів (найбільше їх в Полтавській, Черкаській та Київській областях і переважна їх більшість з іноземним капіталом), які у сукупності контролюють близько 6 млн га, або майже 18,5% площі ріллі, в тому числі більше 30% ріллі сільськогосподарських підприємств [2]. А 2011 рік став черговим роком розширення земельних банків агрохолдингів і роком зростання їх кількості. Розмір українських агрохолдингів починається із площі 10 тис. га і сягає 400 тис. га [3]. Основною метою їх діяльності є отримання прибутку стрімким нарощуванням посівів ріпаку, 90% якого припадає на експорт до Європи (котра у рамках зелених технологій переробляє його на біодизель, тоді як високі ціни на бензин в рази збільшують собівартість вітчизняної аграрної продукції). За один рік ріпак забирає з гектара посівної площі в середньому 100-150 кг азоту, 30-50 – фосфору та 80-120 кг калію. Така ситуація здається нам схожою на ту, що спостерігалася до 30-х років у США, з виникненням монополій і корпорацій, які реалізовували свої економічні інтереси. На той час екологічні проблеми у вигляді серйозних програм урядом не ставились, проблеми

перманентно накопичувались, ерозивні процеси наростали, і в 1930 році вилились в екологічну проблему у вигляді пилової бурі, тобто це приклад, коли економічне зростання без урахування екологічних інтересів дає серйозні негативні наслідки для навколишнього середовища, для суспільства в цілому.

А нині США мають унікальний досвід державного регулювання і підтримки сільськогосподарського виробництва, де екологічна компонента стоїть на першому місці. В європейських країнах першочерговими є питання захисту навколишнього середовища та екології, в них застосовують досить жорсткий контроль за аграрним виробництвом саме з погляду екології. Згідно із чинним законодавством, за недотримання вимог зі збереження родючості накладаються значні економічні та інші санкції, тому іноземний інвестор агрохолдингів намагається перенести вирощування енергетичних культур, зокрема ріпаку, в інші держави, до прикладу, в Україну. Адже в нас відсутня стратегія розвитку вирощування таких культур, немає відповідальності за порушення структури сівозміни. При цьому ще й вирощування ріпаку дотується по 50 грн за кожен гектар. Сільгоспвиробники не перераховували до бюджету податок на додану вартість, а ПДВ експортерам, які вивозили насіння за кордон [4]. Європейська комісія планує збільшити дотацію з виробництва тих видів біопалива, котрі не пов'язані з експлуатацією земельних ресурсів, наприклад водоростей та побутових відходів.

Причиною значного погіршення стану ґрунтів є також їх ерозія, зокрема, в Україні водної й вітрової ерозії зазнало понад 14,9 млн га сільськогосподарських угідь (35,2 % їхньої загальної площі). Виникли серйозні проблеми із поповненням біоенергетичного потенціалу ґрунтів. Сумарні втрати гумусу внаслідок мінералізації (окиснювальної деструкції) та ерозії ґрунтів щороку становлять 32-33 млн тонн, що еквівалентно 320-330 млн тонн органічних добрив, а еколого-економічні збитки через ерозію перевищують 9,1 млрд гривень [5].

За останні 15 років площа кислих ґрунтів збільшилася на 2,4 млн га, у тому числі на ріллі – на 1,5; тих, які піддані водній ерозії – 2,4, засолених – 1,0; земель із солонцевими комплексами – 3,9, заболочених і перезволожених – 1,0; зарослих чагарником і дрібноліссям – 0,5 млн га. Вміст гумусу в ґрунтах України за цей період знизився у середньому на 20 %. [1]. Разом з тим, ефект від використання таких угідь поступається середньоєвропейським показникам. Якщо врожайність зерна в Україні у кращі роки ледве перевищувала 30 ц, то у Нідерландах – понад 80 ц/га, Франції та Німеччині – 70 ц/га, Австрії, Великобританії, Данії, Швейцарії – 60 ц/га [6]. Таким чином, сільськогосподарське землекористування в Україні підійшло до небезпечної межі, слідом за якою виникає загроза невивірених екологічних та економічних процесів. Існуюча державна політика з охорони земель слаборозвинена, незважаючи на те, що перші кроки до виправлення ситуації були зроблені ще у 1991 році, коли був прийнятий Земельний Кодекс України (та новий Земельний Кодекс України 2001 р.), котрий здавалося б відкривав широкі можливості для формування класичних загальноприйнятих у цивілізованому світі земельних відносин. Також Законом України “Про основні засади державної аграрної політики на період до 2015 року” передбачено вирішення питань забезпечення охорони земель, підвищення родючості ґрунтів та екологічної безпеки сільських територій через здійснення комплексу заходів відповідно до проектів землеустрою, однак нині вони не працюють. Зокрема, у Законі України «Про державний бюджет на 2011 рік» було передбачено 15 тис. грн. на докорінне поліпшення земель науково-дослідних господарств, що, звичайно, в масштабах України є мізерною сумою. Втім, у 2012 та 2013 роках навіть цієї суми не передбачено, хоча у Земельному Кодексі України система раціонального використання земель розглядається як така, що повинна мати природоохоронний, ресурсозберігаючий, відтворювальний характер і передбачати збереження ґрунтів, обмеження негативного впливу на них, а також на рослинний і тваринний світ, геологічні породи, водні джерела та інші компоненти навколишнього середовища [7].

У Державному бюджеті України на 2013 рік передбачено виділення коштів 8313533,7 тис. грн на Міністерство аграрної політики та продовольства, з них 903 716,8 тис. грн – на Державне агентство земельних ресурсів України (країни ЄС витрачають 25% свого бюджету сільського розвитку на управління земельними ресурсами та боротьбу зі зміною клімату), проте не виділено окремо, скільки коштів держава має спрямувати на економічне стимулювання заходів щодо охорони та використання земель і підвищення родючості ґрунтів, хоча на сайті Міністерства розміщено проект постанови КМУ про порядок економічного стимулювання використання та охорони земель і підвищення родючості. В такій ситуації порядком для продовольчої безпеки України може стати цілковитий перехід до сталого землекористування через запуск в дію системи еколого-економічного регулювання землекористування, створення та практичного застосування єдиних методичних принципів проведення земельної й одночасно природоохоронної політики, котра через економіко-правові інструменти здійснює регулювання земельних ресурсів. Користувачі земельних ресурсів мають усвідомити важливість екологічного фактору сталого розвитку агросфери, держава повинна за допомогою конкретних програм забезпечити усунення протиріч між короточасними економічними

вигодами і довгостроковими завданнями економічного росту через становлення нових економічних і правових заходів, стимулюючих ощадливе та невиснажливе землекористування.

Необхідно пам'ятати, що на відновлення родючості ґрунтів потрібно значно більше часу і коштів порівняно зі своєчасним проведенням заходів підтримання їх якісного стану.

Висновки. Незважаючи на розроблену 2013 р. «Стратегію розвитку аграрного сектору економіки» (на період до 2020 року [8]), в Україні, на жаль, спостерігається стійка тенденція погіршення якісного стану ґрунтів. Зменшуються запаси гумусу, безповоротно виносяться поживні речовини, відбувається їх підкислення, засолювання, деструктуризація. За таких умов створюється реальна загроза подальшої інтенсивної деградації ґрунтового покриву – основного засобу аграрного виробництва. Тому для забезпечення сталого землекористування ми вважаємо за необхідне негайно перейти до виконання прийнятих програм, що дозволить модернізувати аграрну сферу, зорієнтувати її ринок через досягнення результативних цільових показників сільського розвитку.

Наприклад, державна підтримка може надаватися лише тим товаровиробникам, які дотримуються сівозмін, здійснюють заходи з недопущення деградації ґрунтів, науково обґрунтовано застосовують мінеральні добрива, засоби захисту рослин та пестициди.

За дотримання правил і вимог сталого агрогосподарювання сільгоспвиробник може розраховувати на одержання бюджетних коштів підтримки за будь-якою державною програмою.

Водночас на нинішньому етапі розвитку нашої держави за відсутності бюджетних коштів необхідно на законодавчому рівні радикально підвищити екологічну відповідальність усіх суб'єктів господарської діяльності, природокористувачів і природозабруднювачів. За порушення вимог ресурсо-екологічної безпеки мають реально діяти покарання, адміністративна, економічна й кримінальна відповідальність за заподіяну екологічну шкоду. Оскільки розвиток аграрного виробництва в Україні не може відбуватися переважно на засадах екстенсивного та виснажливого землекористування, пріоритет має надаватися органічному землеробству, збереженню природних ресурсів.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Земельна реформа та шляхи її реалізації. – Хмельницький: Центр перепідготовки та підвищення кваліфікації працівників органів державної влади, органів місцевого самоврядування, державних підприємств, установ і організацій. – 2012. – 102 с.
2. "Країна рухається наманя, наосліп. Хіба за таких умов можна вдало кудись інтегруватися?". – [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <http://gazeta.ua/articles/opinions-journal>.
3. Мазур Є. Українські аграрії мають самі створювати собі погоду / Є.Мазур // Агробізнес сьогодні. – №12(259) червень 2013. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.agro-business.com.ua>.
4. Баца В. «Ріпакова ейфорія»: чи витримає її наша земля? / В. Баца. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <http://vilne.org.ua>.
5. ШОК! Україна вже втратила 30% чорноземів. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.land-ukraine.com>.
6. Головка Г. Земля чекає дбайливих господарів / Г. Головка, О. Маслак// Агробізнес сьогодні. – №15-16(238-239), серпень 2012 р. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.agro-business.com.ua>.
7. Земельний Кодекс України. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.uazakon.com>.
8. Стратегічні напрями розвитку сільського господарства України на період до 2020 року / За ред. Ю.О. Лупенка, В.Я. Месель-Веселяка. – К.: ННЦ "ІАЕ", 2012. – 182 с.

Формирование системы эколого-безопасного землепользования

Т.В. Сокольская

В статье освещены экономические аспекты сохранения плодородия почв как основы экологически безопасного землепользования. Исследованы основные тенденции и дана оценка существующего состояния использования, воспроизводства и охраны земельных ресурсов в Украине и определены направления совершенствования организационно-экономических механизмов управления, использования и охраны земель сельскохозяйственного назначения.

Ключевые слова: земля, земельные ресурсы, деградация ґрунтов, гумус, ветровая эрозия, охрана земель, постоянное развитие, землепользование.

Forming up ecologically safe land tenure system

T. Sokolska

The paper highlights economic aspects of soil fertility preservation as a basis of safe land tenure. The main tendencies are studied and estimation of the existing state of the applying, reproduction and protection of land resources in Ukraine, ways of improving organizational and economic management mechanisms improvement, use and protection of agriculture soils.

Key words: land, land resources, soils degradation, humus, wind erosion, lands protection, sustainable development, land tenure.